

Grzegorz Rossoliński-Liebe, *Faszyzm, ludobójstwo, kult – Bandera. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2018, ss. 878.

Nakładem popularnego wydawnictwa ukazała się książka polsko-niemieckiego historyka, którego działalność naukowa i dydaktyczna jest związana z Wolnym Uniwersytetem Berlińskim. Przedmiotem badań prowadzonych przez autora tej publikacji są dzieje Europy Środkowej w XX stuleciu. W szczególności koncentruje się on na kwestiach związanych z holokaustem, totalitaryzmem, antysemityzmem i nacjonalizmem oraz ideologią faszystowską. Co ciekawe, autor jest absolwentem historii kultury, które ukończył w 2005 r. na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. W latach 2007-2012 współpracował z Uniwersytetem w Hamburgu i w tym czasie przygotował rozprawę doktorską na temat Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Stepana Bandery. Był również zaangażowany w badania dotyczące zagłady Żydów w pamięci członków niemieckiej diaspory ukraińskiej. Jest autorem licznych publikacji dotyczących m.in.: polsko-ukraińskiego sporu o historię¹, antysemityzmu na europejskich uniwersytetach² czy też serii artykułów poświęconych czystkom etnicznym na Wołyniu³ oraz holocaustowi⁴. Jego działalność naukowa spotkała się z szykanami na Ukrainie. Na początku 2012 r. autor miał zaplanowany cykl sześciu wykładów o działalności OUN, które zostały zorganizowane przez niemiecką ambasadę w Kijowie. Po wygłoszeniu jednej prelekcji wszystkie pozostałe odwołano. Równocześnie przeciw jego osobie i poglądom przez niego prezentowanym odbyły się liczne demonstracje. Podobne zgromadzenia organizowano również w obronie Grzegorza Rossolińskiego-Liebe, jak i wolności słowa na Ukrainie. Badacz w swoich wykładach wykazał, iż działalność OUN oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) przyczyniła się do śmierci tysięcy niewinnych istnień, szczególnie narodowości żydowskiej i polskiej oraz

¹ G. Rossoliński-Liebe, *Der polnisch-ukrainische Konflikt im Historikerdiskurs. Perspektiven, Interpretationem und Aufarbeitung*, Wein 2017.

² *Idem*, R. Fritz, J. Starek, *Alma mater antisemitica. Akademisches Milieu, Judenn und Antisemitismus an den Universtitäten Europas zwischen 1918 und 1939*, Wien 2016.

³ G. Rossoliński-Liebe, *Ukraińska policja, nacjonalizm i zagłada Żydów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” 2017, nr 13, s. 57-79.

⁴ *Idem*, *Remembering and Forgetting the Past. Jewish and Ukrainian Memories of the Holocaust in western Ukraine*, „Yad Vashem Studies” 2015, vol. 43, no. 2, s. 13-15.

tych Ukraińców, którzy nie zgadzali się z ideologią OUN. Należy dodać, iż nie tylko oficjalna polityka władz ukraińskich gloryfikuje działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, ale są również historycy, którzy próbują przedstawić np. czystki dokonane na Wołyniu jako skutek równorzędnego konfliktu zbrojnego⁵.

Wobec wyżej przedstawionego biogramu należy stwierdzić, iż metodologia oraz doświadczenia naukowe zdobyte w Niemczech sprawiają, iż punkt widzenia autora jest zdecydowanie inny niż ten, który dominuje w polskiej i ukraińskiej literaturze przedmiotu. Z tego powodu opisywana praca jest ważną pozycją, którą należy uwzględnić, prowadząc badania nad stosunkami polsko-ukraińskimi. Publikacja składa się z dziesięciu rozdziałów, które pod względem liczby stron są dosyć obszerne, przez co bardzo dobrze wyczerpują poruszone zagadnienia. Pierwszy z nich zatytułowany *Heterogeniczność, nowoczesność i zwrot na prawo* zawiera rozważania na temat ideologii w ogóle oraz poglądów różnych partii uznawanych za skrajnie prawicowe. W tej części pracy autor prowadzi dociekania na gruncie psychologii społecznej oraz socjologii i politologii. Daje to możliwość przemyśleń na temat programu politycznego OUN i porównania ich z zasadami, jakie głosiła nie tylko Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza (NSDAP), czy włoska Narodowa Partia Faszystowska, ale przede wszystkim partie prawicowe z Europy Środkowej, jak np. Słowacka Partia Ludowa lub Chorwacki Ruch Rewolucyjny oraz polski Obóz Radykalno-Narodowy. Dla autora największe znaczenie mają porównania do ruchu chorwackiego, który, podobnie jak ukraiński, miał mocne korzenie w ludowości, katolicyzmie oraz doprowadził do poważnych czystek etnicznych na terenach, na jakich działał. Rozdział ten stanowi poniekąd wprowadzenie do części typowo historycznych. Rozdziały od drugiego do szóstego stanowią rozważania na temat powstania OUN, jego działalności na terenie przedwojennej Polski oraz w czasie II wojny światowej. Duży nacisk autor położył na opisanie procesu warszawskiego z przełomu lat 1935 i 1936 oraz procesu lwowskiego z 1936 r. Zdaniem autora miały one ukształtować charakter oraz sposób postępowania S. Bandery. Następnym ważnym okresem dla Bandery był czerwiec 1941 r. Wówczas to OUN we Lwowie, wbrew stanowisku Niemców, powołało rząd niepodległej Ukrainy. Aktowi temu towarzyszyły masowe zabójstwa ludności żydowskiej, szczególnie we Lwowie. W rozdziałach od szóstego do dziesiątego zostało przedstawione życie S. Bandery na emigracji. Najpierw w luksusowej niewoli niemieckiej, gdy był bardziej zakładnikiem politycznym i żył wygodnie w willi nadzorowanej przez SS. Po II wojnie światowej wywiady USA i Wielkiej Brytanii umożliwiły mu działalność w Niemczech Zachodnich. Autor wiele miejsca poświęca jego życiu prywatnemu oraz budowaniu

⁵ Np. zob. В. В'ятрович, *Друга польско-українська війна 1942-1947*, Київ 2012.

kultu jednostki Bandery wśród ukraińskiej diaspory na Zachodzie oraz wśród żołnierzy UPA walczących z okupacją radziecką. Szczególnie w ostatnim rozdziale autor wiele miejsca poświęcił narodzinom kultu Bandery w ukraińskim społeczeństwie oraz sowieckiej propagandzie mającej na celu ukazanie go w jak najgorszym świetle. Ze względu na obszerność monografii, jej treść można przybliżyć w bardzo skondensowanej formie. W każdym razie pierwsze rozdziały bardziej omawiają działalność OUN w przedwojennej Polsce i czasie II wojny światowej niż życie samego S. Bandery. O wiele więcej miejsca jego działalności politycznej i życiu prywatnemu zostało poświęcone w ostatnich rozdziałach. Jest to przemyślana konstrukcja, gdyż wynika z faktu, że wódz ukraińskich nacjonalistów stał się bardziej postacią symboliczną niż mającym realne wpływy politykiem. Z tego powodu duże znaczenie miało zabójstwo Bandery dokonane 15 października 1959 r. przez agenta KGB. Stanowiło ono początek „życia po życiu”. Autor wyjaśnia przyczynę popularności S. Bandery i jego poglądów na dzisiejszej Ukrainie, jak i wśród Ukraińców żyjących poza granicami swojego państwa.

Dużą zaletą omawianej pozycji są wykorzystane źródła oraz literatura. Grzegorz Rossoliński-Liebe dotarł do archiwów polskich, ukraińskich, jak i niemieckich. W swoich badaniach skorzystał również z przedwojennej prasy polskiej, czasopism wydawanych przez Ukraińców w II RP oraz w czasie II wojny światowej i w okresie powojennej emigracji. Niestety, nie miał możliwości odbycia kwerendy w rosyjskich archiwach, ale mimo to korzystał z radzieckiej prasy, pism propagandowych czy nawet filmów. Autor wykazał się znajomością różnorodnych opracowań tego tematu napisanych przez badaczy polskich, ukraińskich, ale również kanadyjskich i amerykańskich. Bez wątplenia należy uznać to za spory plus tego opracowania, gdyż badacz nie ograniczył się do wykorzystania literatury przedmiotu stworzonej przez naukowców jednej narodowości. W swojej metodologii dużą wagę przypisuje wywiadom z osobami, które przeżyły prześladowania organizowane przez OUN. Jednak dla polskiego czytelnika mogą one być niejako zaskakujące. Autor na pierwszy plan wyciąga zabójstwa dokonywane na Żydach, nie zaś na Polakach. Można zresztą odnieść wrażenie, że czystki etniczne na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-1944 mają drugoplanowe znaczenie. Wynika to z faktu, iż autor prowadzi narrację z punktu widzenia dziejów powszechnych, nie zaś historii Polski czy też Ukrainy. Zabójstwa dokonane na Żydach przez członków OUN nazywa „zapomnianym holokaustem”, gdyż w dużej mierze są dopiero odkrywane przez badaczy. Sięgnięcie po źródła w postaci prasy, pism ulotnych itp. pozwoliło autorowi na pokazanie mechanizmów propagandy związanej z działalnością S. Bandery. Grzegorz Rossoliński-Liebe twierdzi, iż współczesna duża popularność wodza ukraińskich nacjonalistów została ukształtowana poprzez propagandę w diasporze. Jest ona również reakcją na sowieckie działania mające za zadanie zohydzenie

nie tylko postaci S. Bandery czy też OUN, ale również wizji niepodległości Ukrainy. Jego zdaniem obecnie nie jest możliwe prowadzenie jakichkolwiek naukowych dyskusji o działalności i życiu S. Bandery, gdyż jest to postać traktowana jak święta.

Z punktu widzenia polskiego czytelnika *Faszyzm, ludobójstwo, kult – Bandera...* to dosyć istotna pozycja. Ujęcie stosunków polsko-ukraińskich z punktu widzenia innego niż tych dwóch narodów wprowadza wiele korzystnych rozważań. Daje też możliwość nowych przemyśleń. W polskiej literaturze przedmiotu, jak np. w opracowaniach Grzegorza Motyki⁶, zawsze pierwszeństwo mają mordy dokonane przez ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej w latach 1943-1944. Udział Ukraińców w mordowaniu Żydów jest tu drugoplanowy. W monografii G. Rossolińskiego-Liebe proporcje są zdecydowanie odwrócone. Za plus należy również uznać porównanie sytuacji panującej w przedwojennej Polsce do tej, jaka panowała w Jugosławii. Warto jednak dodać, iż podobna opinia była już formułowana w polskiej literaturze przedmiotu, jednak pozostawała w cieniu. Równie dużym plusem jest ukazanie mechanizmów kształtowania się kultu jednostki S. Bandery na Ukrainie. Dla większości Polaków uznawanie OUN i UPA oraz ich wodza za bohaterów jest co najmniej niezrozumiałe, jednak poprzez lekturę niniejszej pozycji mogą zrozumieć przyczyny tego stanu rzeczy. Oczywiście omawiana praca nie jest pozbawiona wad. Za mało sensowne można uznać rozważania zawarte w rozdziale pierwszym. Omawianie różnorodnych teorii dotyczących faszyzmu czy ideologii politycznych raczej nie wnosi nic nowego do całości opracowania. Mogą one zniechęcać czytelnika do podjęcia dalszej lektury. Należy przypuszczać, iż napisanie tej części zostało podyktowane chęcią wytłumaczenia się przez autora z tego, w jaki sposób klasyfikuje on ideologię OUN i czy zasadne jest używanie nazwy *faszyzm*. W polskiej literaturze przedmiotu okresu Polski Ludowej działalność Ukraińców była uznawana za faszystowską, co było podyktowane obowiązującą wówczas ideologią. Natomiast w przypadku G. Rossolińskiego-Liebe narracja zawarta w rozdziale pierwszym może wynikać z chęci zachowania poprawności politycznej, która jest typowa dla zachodnioeuropejskich badaczy. Zastanawiające może być również to, iż źródła mówione dla autora mają większe znaczenie niż pisane. W metodologii badań nad dziejami przyjmuje się, iż historia mówiona oraz pamiętnikarstwo przekazuje obraz mocno zniekształcony. Jednak autor zauważa, iż w przypadku badania zbrodni dokonanych w trakcie II wojny światowej nie istnieją żadne dokumenty pozostawione przez osoby poddane eksterminacji czy też prześladowaniom. Taką argumentację należy uznać za słuszną. Tym samym treść książki zyskuje dodatkowe walory.

Reasumując, monografia dotycząca działalności politycznej S. Bandery, jego życia oraz powstania jego kultu na współczesnej Ukrainie, jest dosyć istotną pozycją. Fakt, iż została ona opracowana przez polskiego naukowca, znającego zawirowania stosunków

⁶ Np. zob.: G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006.

polsko-ukraińskich, ale wykształconego i pracującego w Niemczech, należy uznać za duży plus. Z tego też powodu akcentowane są nieco inne walory tych stosunków oraz momenty historyczne. Została też użyta nieco inna metodologia badań, dzieje wzajemnych stosunków polsko-ukraińskich zostały zaś wpisane w historię powszechną. Z tego powodu odbiorcy zainteresowani dziejami obu narodów powinni zapoznać się z omawianą monografią.

Sylwester Woźniak